

KIRÁLY PÉTER

Az országgyűlési naplók nyelve a szomszédos népeknél I.

Magyarország központi hivatalainak (Kancellária, Helytartótanács, Udvari Kamara, Országgyűlés) ügyintézési nyelve a 18. század végéig a latin (kismértékben a német) volt. E téren elsőként az Országgyűlés 1790. június 11-i ülésén elfogadott határozata hozott változást, amely kimondta: „Ami a Naponként való Jegyzéseket illeti, ezek erről végképpen meghatározatott: hogy Királyi Törvényszék Bírója és a négy Kerületek [Dunántúl, Dunáninnen, Tiszántúl, Tiszáninnen] által nevezendő négy Személyek által Magyar Nyelven irattassanak, ez után pedig Horvát Ország és egyéb Magyar Nyelvet nem gyakorló Lakosok kedvéért [Gallitz, Lodomir] egy Királyi Törvény-Személyek által Deák nyelvre fordíttassanak, s a fennemlített öt Személy által megvizsgáltatván a Magyar mint credendő, a Deák pedig mint hiteles Fordítás adassék ki...” Az ülésen jelen volt II. Lipót király, a bécsi Kir. Magyar Kancellária részéről gróf Pálffy Károly udvari kancellár, Pászthory Sándor kancelláriai referens.¹

Ez a határozat alapvető változást hozott a magyar nyelv jogaiért vívott harcban, mivel ennek eredményeként az országgyűlésen megvitattott különféle ügyek tárgyalásáról és a határozathozatalról magyar nyelven készítettek és nyomattak ki összefoglalót. E nyelvi határozat alapján lehetőség nyílt egy egységes nyelv, a magyar hivatali köznyelv alapjainak lerakására.

A határozat azonban nem jelentette a magyar nyelv használatának kizárólagosságát, mivel a *Naplók* latin nyelven is megjelentek. Így az 1790/91. évi országgyűlés anyaga latin nyelvű változatban is napvilágot látott. Vö.: „Quantum autem ad Diarium attinet, de hoc ea fuit suprema Decisio; ut per Tabulae Regiae Judiciariae Affefforem, et quatuor e Circulis nominandas personas Hungarico Idiomatico concineretur; dein vero Regni Croatiae incolarum, ac caeterorum, qui Linguam Hungaricam minus noverunt, causa; per alium Tabulae Regiae Judiciariae Affefforem Latine reddatur, perque memoratas quinque Personas revideatur, atque ita Hungaricum quidem velut originarium, Latinum autem tamquam authentica traductio in lucem publicam emittatur.”²

¹ Székfi Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848*. Budapest, 1926: 213 és köv.; Király Péter, *Az országgyűlési nyelv 1790-1827*. Szombathely, 2000: 111 és köv.; *Naponként-való Jegyzései az 1790dik esztendőben ... Budára ... rendelt ... 's Posony ... várossába ... bé-fejezett Magyar Ország Gyűlésének...* Budán, 1791.

² *Diarium Comitiorum Regni Hungariae ... Anni 1791. conclusorum*. Originarie Hungarica Lingua conceptum, et autoritate Comitiorum Latinitate donatum. Budae, 1791: 21.

Megjegyzendő, hogy az 1790/91. évi *Naplóban* az alábbi területek szerepelnek önálló egységként: horvát részek (Regnum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae – Comitatus Zagrabienfis, Crisfenfis, Varafdienfis), Servia, Transylvania, Gallicia, Lodomer, Moravia. Az északi, felvidéki területek azonban nem szerepelnek önálló területként, bár a törvénykezéssel kapcsolatosan az alábbi fogalmazás olvasható: „Projectum Articulorum ... per Mixtam Deputationem elaboratum: Judicariis item, ... prout et Croaticis et Sclavonicis nec non quibusdam partium Regni superiorum Jurisdictionibus, non tantum Domi suae Nativam, sed etiam in cunctis correspondentiis, et officiosis nunc vigentem Latinam Linguam [kiemelés – K. P.] retinendi facultate, permanfura” (Diarium 1790/91: 154–155); magyarul: ... a királyság fellebbező részeknek bizonyos törvényhatóságainál nemcsak az otthoni anyanyelv, de a levelezésekben és az ügyintézésben a ma is erős latin nyelv is megtartandó.

Figyelmet érdemel az, hogy a központi hivatalokban, a különféle bizottságokban, az egyházak és vármegyék élén – a németek mellett – sok szláv nevű személy is fontos szerephez jutott (a vallás és az anyanyelv nincs feltüntetve). Vö. az 1790/91. évi latin nyelvű *Diarium* alapján: Sessio Secunda. Die undecima Junii celebrata. (18) ... Nuncii nominati: Ex Tabula Regia: ... Ex parte Croatiae: Adamus Skerlecz. Ex V. Clero: Illustriſſimus Josephus Zabráczky Episcopus Capituli Agricenfis Ablegatus. Ex Comitatus: ... (19); ... Ad referendum Inc. superiori Tabulae triplex hoc nuncium deputati sunt: Ex Tabula Regia: ... Ex parte Croatiae: Franciscus Bedekovich, ... Ex Regiarum Civitatum Nunciis: Joannes Margalics, Budenfis Civitatis Ablegatus. (24); ... Personae aliquot nominatae sunt, utpote: (26) Ex Tabula Regia: ... Ex parte Croatiae: Franciscus Bedekovich, Donatus Lukavfzky, Regni Croatiae Proto-Notarius, ... Ex parte Absentium: ... Paulus Moteficzky. Ex parte Civitatum: Joannes Margalics, Budenfis ... Non multo post aderant Nuncii, utpote: ... Ex supremis Comitibus, et Magnatibus: ... B(ar)o Josephus Horeczky (27).

Átugorva a *Diarium* további oldalait (az utolsó, 659. oldal záró szövege: ... Viennae Die 8. Martii 1791. Alexander Páfzthory m.p.) egy önálló 32 oldalas rész következik: Leopoldi II. Imp. et Regis *Decretum* primum. Pofonii 1790/91 editum (1–2); Articuli Domin. Praelatorum, Baronum, Magnatum, et Nobilium ... Articulus 1–74. (2–32). Itt igen sok nevet olvashatunk, de ezekből csak a 29. oldalon található Conclufio (Leopoldus m.p. Comes Carolus Pálffy m.p. Alexander Páfthory m.p.) fejezetben található szláv neveket sorolom fel: Datum per Manus ... Anno Domini Milleſimo Septingentefimo Nonageſimo Primo ... Comite Ladislao Kollonich de Kollegrád, Coloczenfis, ac Bacſenfis canonice unitarum Metropolitanarum Ecclesiarum Archi-Episcopis; ... Andrea Bacſinfzky, Graeci Ritus Catholicorum Munkácfenfis; Matthaco Kerticza, Boſnenfis, ſeu Diakovárienfis et Syrmienfis; ... Emerico Kriſtovics, Cſanadienfis; Maximiliano Verhovacz, Zagrabienfis; ... Joſaphat Baſtatic, itidem Graeci Ritus Catholicorum Crisfenfis; Joanne Jeſſich, Segnienfis ac Modruſſienfis, ſeu Corbavienfis; Nicolao Milaffin, Albaregalenfis; ... Comite Sigismundo Keglevics de Buzin, Electo Makarienfis; ... Joſepho Zabráczky, Electo Veglienfis; Antonio Mandics, Electo Priſtinenfis; ... Emerico Vajkovics, Electo Almiſien-

lis; ... Illustrissimo Sacri R. I. Principe Antonio Graffalkovich de Gyarak, Agazonum...

Tisztázandó lenne azonban, hogy az 1790/91. évi országgyűlés szláv nevű küldöttei részt vettek-e a nyelvi vitákban, és ha igen, milyen álláspontot képviseltek. Az országgyűlés napirendjén ugyanis az ország életének minden fontosabb területét érintő kérdések kerültek megvitatásra, s ilyen vonatkozásban a nyelv kérdése csak egy – bár kétségen kívül igen fontos – téma volt a sok közül. A kérdés tisztázása a központi világi és egyházi intézmények (Helytartótanács, Magyar Udvari Kancellária, érsekségek, püspökségek, vármegyék) irattárának kutatása révén volna lehetséges.

Az 1790. június 11-i országgyűlés jegyzőkönyve azt is tartalmazza, hogy milyen indítékok vezették az országgyűlést a magyar nyelvű naplók bevezetésére. Íme a válasz: „De nagyobb része a Statusoknak és Rendeknek, maguk előtt viselvén más nagy nemzeteknek dicsőséges példájokat, melyek az anyanyelvet a közdolgoknak folytatására bevénvén, azáltal aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyezteték, és az egyes nyelv által, az egyességet is, és hazafiui szeretetet, polgárjainak szívekben béoltották, szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek ítélték, az anyanyelv béhozásának kezdetét már egyszer meghatározni” (Szekfü, Iratok 214). Továbbá: „A’ Tekintetes Statusok magok előtt vífelvén azt, hogy minden Nemzet, maga dólgaít, de kivált az Ország Kormányozását közelebb illető Állapotokat, maga született Nemzeti Nyelvén folytatta” (Király, Az országgyűlési nyelv 22, 112). És a *Diarium* latin nyelvű változatában: „Potior attamen Statuum, et 00. (Ordinum) pars luculenta aliarum illustrium Nationum exempla perpendendo, quae Patriam linguam publicis in negotiis adoptantes, hac ipsa ratione brevi tempore tum eandem insigniter excoluerunt, tum vero hac Idiomatis uniformitate popularium fuorum animis unionem, verumque Patriae amorem inspiraverunt, necessearium, quin omnino inevitabile esse iudicavere; ut adoptandae in rebus publicis Patriae Linguae initium ponatur” (*Diarium* 1790/91: 20–21).

De nem olvashatunk konkrétan arról, hogy melyek „a más nagy nemzetek”, avagy latinul „aliarum illustrium Nationum”. Az országgyűlés nyilván a nagy múltú nemzeti nyelvű írásbeliséggel rendelkező nemzetekre gondolt, mint amilyenek az angolok, németek, franciák, spanyolok, olaszok, görögök.

Az alábbiakban arra keresem a választ, hogy milyen tanulságok vonhatók le a velünk szomszédos és korábban szintén latin nyelvű írásbeliséggel rendelkező lengyel, cseh, német-osztrák, szlovén és horvát országgyűlési nyelvek vizsgálatából.

Az említettekén kívül szólok a szintén szomszédos oroszokról és szerbekről, noha ezek ortodox (görögkeleti) rítusú népek, s náluk nem a latin, hanem az óbolgár eredetű óegyházi szláv nyelv, illetőleg ennek bolgár és szerb szerkesztésű változatai terjedtek el, amelyek idővel egyre erősebben keveredtek a népi nyelv elemeivel, s így a nép számára is érthetővé váltak. Ennek eredményeképp például az oroszok a 11. századtól kezdődően szláv nyelvű írásbeliséggel rendelkeztek. Vö.: *Полное собрание русских летописей I. Лаврентьевская летопись, вып. I: Повесть временных лет*. Ленинград, 1926, 2-с изд. (составлена в начале второго десятиле-

тия XII века); *Поучение Владимира Мономаха*, см. ПВЛ, под 1096 (с. 240–256; составлено в начале XII века); *Моление Даниила заточника* (послание к князю Переяславля северного Ярославу Всеволодовичу, первая четверть XIII в., см. Гудзий, Хрест. 137 и сл.);³ *Житие Стефана Пермского* (умер в 1396 г.), написанное Епифанием Премудрым (умер около 1420 г.) (см. Гудзий, Хрест. 190 и сл.); *Стоглав* (памятник, содержащий описание постановления собора 1551 года, ныне вошедшего в состав библиотеки Исторического музея, Н.И. Субботиным: Царские вопросы и соборные ответы. Москва, 1890; см. Обнорский–Бархударов, Хрест. 241–245);⁴ *Переписка князя Андрея Курбского к царю и великому князю московскому прелютаго* (с Иваном Грозным) (переписка относится к 1563–1579 гг.; см. Гудзий, Хрест. 290 и сл.); *Житие протопопа Аввакума, им самим написанное* (в период 1672–1673 гг.; см. Гудзий, Хрест. 496 и сл.); *Сказание о Магмете салтане Ивана Пересветова* (публицист времени царя Ивана Грозного, XVI в.; см. Гудзий, Хрест. 264 и сл.); *Уложение царя Алексея Михайловича, изд. 1649 г.* (Уложение, по которому суд и расправа во всяких делах в Российском государстве проводится; см. Булаховский, Ист. комментарий 482);⁵ *Письма и бумаги императора Петра Великого (1672–1725)* (написанные не Петром, а только им подписанные, 1689–1719 гг.; см. Обнорский–Бархударов, Хрест. 82–103); *Ведомости (Московские)* (согласно указу Петра I от 1702 г. *О печатании газет для извещения оными о заграничных и внутренних происшествиях с 1703 г.* стали выходить *Ведомости (Московские) о военных и иных делах*, первая печатная русская газета, в которой непосредственно участие принимал и сам Петр. До введения (в 1710 г.) гражданского шрифта *Ведомости* печатались церковнославянским („библейным“) шрифтом. С 1715 г. новый шрифт окончательно вытеснил старую кириллицу. См. Обнорский–Бархударов, Хрест. 105–122); *Азбука гражданская с нравочениями, правлена рукой Петра Великого* (в 1710 г.; см. указ. соч. 150–153).

E válogatásból is arra lehet következtetni, hogy Oroszországban az egyházi és világi intézményekben, sőt általában az írástudóknál az orosz nyelv volt használatos, míg az idegen görög és latin nyelv nem jutott hivatalos szerephez. Oroszországban azonban a monarchikus egyeduralkodó rendszer – a cárral és részben az ortodox szentszékkel – uralma alatt az egyes társadalmi csoportok, rétegek nem jutottak megfelelő szerephez a helyi és országos ügyek igazgatásában. Így a nagy kiterjedésű or-

³ Н.К. Гудзий, *Хрестоматия по древней русской литературе XI–XVII веков*. Москва, 1952.

⁴ С.П. Обнорский – С.Г. Бархударов, *Хрестоматия по истории русского языка. Часть вторая, выпуск первый*. Москва, 1949.

⁵ Л.А. Булаховский, *Исторический комментарий к русскому литературному языку*. Киев, 1958.

szágban az országgyűlések kialakulásának története is összetett folyamat képét mutatja. Vö.:

вече 'народное собрание в древней и средневековой Руси в 10–14 вв.': a *вече* szláv eredetű szó, első említései: 997 Belgorod, 1016 Novgorod Velikij, 1068 Kiev, vö. például ПВЛ: Лавр. 6505 (997): *Володимеру же шедшу Новугороду ... Печенѣзи ... створиша вѣче/вечье/вечо в городѣ / в Новѣгородѣ ... бѣ же единъ старецъ не былъ на вѣчи томъ*; 6523 (1015): *Ирославъ ре(че). ѡ любѣ моѣ дружина юже вчера избихъ... и ре(че) имъ на вѣчи/вѣчиши. ѡ(ть)ць мои оумерлъ*; utolsó említései: 1478 Novgorod Velikij, 1510 Pskov és Vjatszkaia zemlja. A вече döntött a háború és béke kérdéseiben, a fejedelmek meghívásáról és elűzéséről, a választásokról, a fejedelmek helyettesének elmozdításáról, a törvények alkotásáról, egycséséget kötött más országokkal. Jogi írott emlékei: *Псковская судная грамота 14–15 вв.*, tartalmazza a вече és a Боярская дума határozatait, a fejedelmi okleveleket stb. (БСЭ, СЭСл, Сергеевич, Срезн.: Мат, Преображенский: ЭСлРЯ).⁶

дума: germán jövevényszó (gót *dōms* 'vélemény, tanács, ítélet'), legrégebb adatai: 'совѣтъ, совѣщаніе' ПВЛ: Лавр. 6684 (1176): *Новгородци бо изначала и Смоленане и Кыяне и [Полочане] и всѣ власти яко же на дому/думу на вѣча / на вечье / на вече сходатся*, ПВЛ: Лавр. 6745 (1237), *Договорная грамота Смоленскаго князя 1230 г.*; 'мысль, намерение' Ипат. л. 6677 (1169) (Срезн.: Мат I: 742–743). A дума központi és helyi tanácskozó szerv az orosz fejedelemségek idejében; Боярская дума: a družsina és a főurak legfelsőbb tanácsa a fejedelmek (князи), majd 1547-től a cárok (цари) mellett, amelyet Nagy Péter 1711-ben a szenátussal váltott fel;⁷ Сенат: a kormányzás legfelsőbb szerve, mely a cár távollétében intézkedési joggal bírt, 1917-ben megszűnt, kiadványa a *Сенатские Ведомости*; Земские соборы: központi képviselői hivatalok a 16–17. században.⁸

A lengyelek (*Polak, Polacy, Polska*) a 10. században felveszik a kereszténységet, s a római katolikus vallással együtt a latin nyelv is meghonosodik országukban. Így a lengyel nyelvnek az idegen latin nyelvvel kellett megvívnia harcát a nyelvi elsőbbségért az egyház, az államigazgatás és a kultúra területén.

⁶ БСЭ = *Большая советская энциклопедия 4*. Москва, 1971: 1173–1174; СЭСл = *Советский энциклопедический словарь*. Москва, 1990; В.И. Сергеевич, *Вече и князь*. Москва 1867; И.И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам I*. Москва, 1958: 499; А. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка I*. Москва, 1958.

⁷ Vö. В.О. Ключевский, *Боярская дума Древней Руси*.

⁸ Vö. Н.П. Ерощкин, *Очерки истории государственных учреждений России*. Москва, 1968, 2-е изд.; С.Л. Авалиани, *Земские соборы...* Одесса, 1916.

БСЭ т. 8, 1972: 534; СЭСл; Срезн.: Мат I; Преображенский; Вл. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка I*. Москва, 1955: 173; Н.М. Шанский – В.В. Иванов – Т.В. Шанская, *Краткий этимологический словарь русского языка*. Москва, 1961.

wiec: a régi Lengyelországban a törzsi, nemesi és a területi bírósági gyűlések neve (vö. orosz *вече*); l. *wiec* (pl N *wiece, wieca*) ‘roki wielkie, das allgemeine Adelsgericht’: *sejmiki albo wiece w Krakowie odprawował*.⁹

sejm: szláv eredetű szó (< *съ-ѣмъ*), mely a csehben (*sněm*), régebben az oroszban (*сънѣмъ, сонѣмъ, соимъ*) és a horvátban (*sajam* ‘vásár’) ismert.¹⁰ A sejm a 15. század elejétől az államhatalom legfőbb alkotmányozó szerve, amely eredetileg a király, a királyi tanács és a rendek gyűlése volt; a 15. század végétől a sejm kétkamarás (*dwuizbowy*) lett: izba senatu, tagjai a korona legmagasabb méltóságai, az érsekek, püspökök, várnagyok, vajdák, miniszterek, és az izba poselska, tagjai a területi szejmek (*sejmiki ziemskie*) megválasztott nemes küldöttei. *Sejmy rozborowe*: a) 1773–75-ben Varsóban tartott gyűlésen megerősítették Lengyelország I. felosztását Oroszország, Poroszország és Ausztria között, b) Sejm Grodzieński: 1793-ban a Grodnóban tartott gyűlés az orosz hadsereg nyomására ratifikálta az ország II. felosztását; Sejm czteroletni, Wielki: 1788–92-ben a Varsóban ülésezett országgyűlés napirendjén a társadalmi és politikai reformok, a nemzeti függetlenség, az 1791. május 3-i alkotmány és az 1792. évi orosz katonai intervenció szerepeltek.

sejmik: a 14. század végétől a nemesek területi öngazgatási szerve; *Sejmik generalny*: a tanácskozáson minden vajdaság megválasztott küldöttei és szenátorai vettek részt annak érdekében, hogy a sejmen egységes állásfoglalást képviseljenek; *Konstytucja 3 maja 1791*: megerősítette az addigi gyűlések formáit.

senat: a 15. század végétől Lengyelország törvényhozó gyűlésének (*Sejm walny*) egyik része (vö. król, senat, izba poselska).

rokosz: a magyar *rákos* szó átvétele, jelentése ‘ein Aufstand des Adels wider den König und Senat’, a 16. századtól, vö. 1537-ben I. Zsigmond (Zygmunt) idejében Lwów (Ilyvó, Lemberg) alatt a nemesek elpártoltak a királytól, és önálló gyűlésen vettek részt.

diariusz: a latin *diarium* átvétele, a 16. század végétől az országgyűlések lefolyásának, határozatainak naponkénti lejegyzése.

A lengyel nyelv használata fokozatosan elterjedt, így a közigazgatásban, az országgyűlésben is, vö.: *Mowa Samuela Maciejowskiego, dziekana krakowskiego, wygłoszona w imieniu króla Zygmunta Starego na pierwszym posiedzeniu sejmu w Krakowie ... w r. 1538; Mowa obrończa Mikołaja Rusockiego, kasztelana biechowskiego przed sądem sejmowym w Krakowie w r. 1538; Mowa Zygmunta Starego na sejmie w Krakowie w r. 1545; Mowa Mikołaja Sienickiego, marszałka sejmu warszawskiego w r. 1556/57, wygłoszona do delegatów senatu (Stanisław Leszczyński,*

⁹ M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego VI*. Lwów, 1860/1951: 282; EP PWN = *Encyklopedia popularna PWN*. Warszawa, 1993.

¹⁰ Linde V: 236–237; Срезн.: Мат III: 780; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 1927 / Warszawa, 1957.

*Manifest NajiaśnieyŹego Stanisława PierwŹego Krola ... Polskiego do Stanow RzeczypoŹpolitey Polskiej. W WarŹawie, 1704).*¹¹

A csehek fejedlme, I. Vencel (sv. Václav 921–929) a római katolikus hitre tért, s ennek révén a latin nyelv válhatott az egyház, az államhatalom és a művelődés hivatalos nyelvéné. IV. Károly (Karel IV. 1346–1378), a prágai egyetem (1348) alapítója azonban elrendelte, hogy a prágai óvárosi tanácsházán a bírósági pereket és az egyéb ügyiratokat cseh nyelven vezessék. Ján Hus (1369–1415) a katolikus egyház egyes hittételeit bíráló prágai cseh hitújító a cseh nyelv pártfogója volt, hasonlóan a követői is (husziták), s ennek credményeképp a 14–15. században a cseh nyelv vált az írásbeliség uralkodó nyelvéné az országgyűléseken, az egyházban és a magánéletben. A cseh királyi kancelláriában az okmányok 1394-től jelennek meg cseh nyelven, az országgyűlési naplók (sněmovní jednáni) és a bírósági ítéletek (soudní nálezy) a 15. század elejétől cseh nyelvűek, az országos telekkönyvek (desky zemské) is a cseh nyelvre tértek át 1480-ban Moráviában, 1495-ben Csehországban. A 15. század végére tehát már elterjedtté vált a cseh hivatali nyelv, a németesítő törekvések azonban időnként érvényesültek: 1627-ben a desky zemské cseh és német nyelven jelentek meg, 1749-ben a cseh udvari kancellária megszüntetésével a német államnyelvként lett bevezetve. E törekvések ellen mozgalom született a cseh nyelv védelmében, ilyen szellemben lépett fel cseh nyelven Jan Alois Hanke 1783-ban, Jan Rulík 1792-ben, Josef Dobrovský 1791-ben a Cseh Tudós Társaság ünnepi ülésén, sőt 1816-ban a bécsi udvari tanulmányi bizottság a cseh nyelv és irodalom fejlesztése érdekében (a russzofilizmus elleni védekezés eszközeként) kiadta a nyelvi dekrétumot (Jazykový dekret).

sněm 'országgyűlés', sněmnik 'területi tanácskozás': cseh nyelvű határozatai, leírásai *sněmovní nálezy*, *sněmovní artikule* néven ismertek.¹²

¹¹ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN 10*. Warszawa, 1967: 429–432; EP PWN; Linde; Brückner.

¹² Vö. *Sněmy české od léta 1526 ... I. 1526–1545*. Praha, 1877. ... *XI. Sněmy roku 1605*. ... *XV. Sněmy roku 1611*. Praha, 1917–1939. Vyd. K. Krofta – Míl. Volf – J. B. Novák; *Popsání sněmův obecních v Brně r. 1594, 1596–97*. Vyd. Vinc. Brandl. Brno, 1870; *Karel z Žerotína, Sněm držaný l.(éta) 1612*. Vyd. Vinc. Brandl. V Brně, 1864; *Artikule sněmovní od r. 1680*. Praha; *Jednáni sněmů moravských 1792–1835*. Vyd. R. Dvořák. Brno, 1904.

Václav Flajšhans, *Pisemnictví české slovem i obrazem*. V Praze, 1901; *Ottův slovník naučný 6*. V Praze, 1892: 478, 508; Jan Jakubec, *Dějiny literatury české I–II*. Praha, 1911/1929; *Masarykův slovník naučný VI*. V Praze, 1932; *Přehled československých dějin I: do roku 1848*. Praha: ČS AV, 1958.